

محیط زیست و رسانه در برنامه پنج ساله چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

حسینعلی کلهر*

حسینعلی کلهر**

چکیده

امروزه اهمیت حفظ محیط زیست به دغدغه بسیاری از دولت ها و سازمان های بین المللی و همچنین به یکی از مسایل مهم و نگران کننده به ویژه در کشور جمهوری اسلامی ایران تبدیل گشته است. به منظور حمایت کارآمدتر در جهت نیل به توسعه پایدار شهروندان باید آموزش و اطلاعات لازم را در این مقوله از رسانه کسب نمایند. در این زمینه قوانین برنامه های پنج گانه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از جمله برنامه چهارم بر آن هستند تا حفظ محیط زیست و نقش رسانه را در خصوص اطلاع رسانی زیست محیطی به عنوان حق مردم نهادینه کنند که مردم بتوانند از مشارکت فعال در چنین زمینه هایی برخوردار باشند. در این پژوهش ابتدا به جایگاه محیط زیست در قانون برنامه چهارم توسعه اشاره شده در ادامه به بررسی ماهیت رسانه و نقش آن در آموزش پرداخته شده، بعلاوه تکالیف رسانه ها در قبال محیط زیست از منظر برنامه چهارم مورد توجه قرار گرفته است. در واقع نتایج این نوشتار نشان می دهد که در قانون برنامه چهارم به توسعه و حفظ محیط زیست و رسانه به عنوان ابزار تخصصی آموزشی به نحو مطلوبی نگریسته شده است.

واژگان کلیدی: محیط زیست ، برنامه چهارم توسعه ، رسانه ، آموزش ، افکار عمومی

مقدمه

پوشیده نبودن اهمیت روز افزون حفاظت از محیط زیست در زندگی امروزی و آنچه که در دهه های گذشته رخ داده است بیش از پیش توجه به مسائل محیط زیست و رسانه در قوانین کشورها به ویژه در کشور جمهوری اسلامی ایران نمایان گشته است تردیدی نیست که افکار عمومی جهان از منابع مهم حقوق محیط زیست است از آنجایی که بیشتر رسانه های جمعی مورد توجه عموم هستند در واقع تقویت و توانمندسازی این منابع از وظایف آموزشی و اطلاع رسانی رسانه نشأت می گیرد. باید پذیرفت که در سایه آموزش فرهنگ عمومی می توان در جهت توسعه پایدار گام برداشت. با توجه به اینکه تخریب محیط زیست با سرعت باور نکردنی در حال وقوع است یکی از مهمترین حوزه ها برای قانونگذاری حوزره محیط زیست و در راستای آن رسانه های ارتباط جمعی می باشد با این وجود خوشبختانه در قانون اساسی کشور جمهوری اسلامی ایران در اصول ۴۵ و ۵۰ به طور مستقیم و غیر مستقیم به چنین اموری پرداخته شده و اینکه در قوانین برنامه های توسعه به ویژه در برنامه چهارم به طور مطلوبی مورد توجه قرار گرفته است.

* دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی تهران

** دانش آموخته حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه تربیت مدرس تهران

محیط زیست در قانون برنامه چهارم توسعه

با توجه به تاکیدات فراوان بر اهمیت حفظ محیط زیست، ابتدا به بررسی جایگاه محیط زیست در مجموعه قوانین کشور پرداخته و سپس به بررسی قانون برنامه چهارم اشاره می گردد.

قانون اساسی شالوده و اساس یک حکومت یا دولت را تشکیل می دهد و ایران جزو معدود کشورهایی است که توجه به محیط زیست را در قانون اساسی خود در دو اصل بسیار مهم آورده است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که در سال ۱۳۵۸ به تصویب رسید اصل ۵۰ به صورت مستقیم به محیط زیست و جایگاه آن اشاره می کند. در این اصل آمده است در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشد داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می گردد. از این رو فعالیت های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست با تخریب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است (اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران)

علاوه بر این اصل که به صورت مستقیم توجه به محیط زیست را هدف قرار می دهد در اصل ۴۵ قانون اساسی هم آمده است انفال و ثروت های عمومی از قبیل زمین های موات یا رها شده، معادن، دریاها، دریاچه ها، رودخانه ها و سایر آب های عمومی، کوه ها، دره ها، جنگل ها، نزارها، بیشه های طبیعی، مراتعی که حریم نیست، ارث بدون وارث و اموال مجهول المالک و اموال عمومی که از غاصبین مسترد می شود در اختیار حکومت اسلامی است. تا بر طبق مصالح عامه نسبت به آنها عمل نمایند تفصیل و ترتیب استفاده از هر یک را قانون معین می کند . (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۴۵)

گرچه قوانین برنامه پنج گانه اعتبار خود را از دست داده است ولی اشاره آن ها جهت تاکید بر اهمیت محیط زیست که همچنان از معطلات کشور به شمار می رود قابل ذکر است.

توجه به محیط زیست در برنامه ریزیهای کشور سیر صعودی داشت. در برنامه اول که ۱۳۶۸/۱۱/۱۱ به تصویب شورای نگهبان رسید از مجموع یک ماده و پنجاه و دو تبصره قانونی تنها تبصره ۱۳ به صورت مستقیم به امر حفاظت محیط زیست می پردازد.

تبصره ۱۳: به منظور فراهم نمودن امکانات و تجهیزات لازم جهت پیشگیری و جلوگیری از آلودگی ناشی از صنایع آلوده کننده، کارخانه ها و کارگاهها موظفند یک در هزار از فروش تولیدات خود را با تشخیص و تحت نظر سازمان حفاظت محیط زیست صرف کنترل آلودگیها و جبران زیان ناشی از آلودگیها و ایجاد فضای سبز نمایند. وجوه هزینه شده از این محل جزء هزینه های قابل قبول مؤسسه مربوط محاسبه خواهد شد.

آیین نامه اجرایی این تبصره توسط سازمان حفاظت محیط زیست با همکاری وزارت امور اقتصادی و دارایی تهیه و به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید.

در برنامه پنج ساله دوم که در تاریخ ۱۳۷۲/ ۹/۲۰ به تصویب مجلس رسید در سه تبصره بدین شرح به صورت مستقیم به مقوله محیط زیست پرداخته شده است.

تبصره ۸۱: به منظور حفظ، احیاء، توسعه و بهره برداری اصولی از منابع طبیعی دولت مکلف است اقدامات ذیل را به عمل آورد:

الف - تأمین سوخت مورد نیاز عشایر در شعاع ۵ کیلومتری با قیمت های رسمی کشور

ب - الزام بهره برداران از منابع ملی نسبت به بازسازی آن

ج - ساماندهی خروج دام از جنگل ها و تجمیع جنگل نشینان

د - گماردن بخشی از نیروی انتظامی به منظور حفاظت از جنگلها و مراتع کشور و آموزش و تجهیز آنها،

تبصره ۸۲ - الف - در طول برنامه دوم کلیه فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی بایستی با رعایت ملاحظات زیست محیطی صورت گرفته و به این منظور اجرای موارد زیر الزامی است

۱ - طرحها و پروژه های بزرگ تولیدی و خدماتی باید قبل از اجرا و در مرحله انجام مطالعات امکان سنجی و مکان یابی بر اساس الگوهای مصوب شورای عالی حفاظت محیط زیست مورد ارزیابی زیست محیطی قرار گیرد

۲ - انجام هر گونه فعالیت صنعتی و معدنی باید با در نظر گرفتن اهداف توسعه پایدار در چهارچوب ضوابط استانداردهای زیست محیطی باشد

۳ - بهره برداری از منابع طبیعی کشور باید بر اساس توان بالقوه محیط زیست و ظرفیت قابل تحمل محیط صورت گیرد به نحوی که ضمن بهره‌مند یصحیح از منابع طبیعی موجبات حفظ تعادل و تناسب محیط زیست فراهم شود

۴ - استفاده از انرژی در کشور باید از طریق تجدید نظر در الگوی مصرف و کاهش در آلودگی سوختها صورت گیرد.

ب - دولت مکلف است در طول برنامه دوم نسبت به کاهش میزان آلودگی هوای تهران، مشهد، تبریز، اهواز، اراک، شیراز و اصفهان در حد استاندارد سازمان بهداشت جهانی اقدام نماید.

آیین نامه اجرایی این تبصره توسط سازمان حفاظت محیط زیست و با همکاری دستگاه های ذی ربط تهیه و به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید.

تبصره ۸۳ - به منظور جلوگیری و رفع آلودگی منابع آب توسط فاضلاب های صنعتی، صنایع و کارخانجات واقع در شهرها و شهرک های صنعتی موظفند نسبت به ایجاد و بهره‌برداری شبکه های جمع آوری و انتقال و تأسیسات تصفیه فاضلاب صنعتی بر اساس استانداردهای سازمان محیط زیست و با مشارکت و یا نظارت شرکتهای آب و فاضلاب استانها اقدام نمایند.

بدین ترتیب در برنامه سوم وضع اندکی بهتر شد؛ مقدمات تدوین برنامه سوم توسعه از اواخر ۱۳۷۶ آغاز شد. فروردین ۱۳۷۹ به تصویب مجلس رسید این متن قانونی مشتمل بر ۲۶ فصل مختلف و ۱۹۹ ماده بود. فصل دوازدهم آن به عنوان سیاست های محیط زیستی اختصاص داشت. در دو ماده قانونی یکصد چهار و یکصد و پنج به شرح ذیل به مقوله محیط زیست پرداخته شد.

ماده ۱۰۴ - به منظور حفاظت از محیط زیست و بهره گیری پایدار از منابع طبیعی کشور، اجرای موارد زیر الزامی است:

الف - بهره برداری از منابع طبیعی کشور باید براساس توان بالقوه منابع صورت گیرد. بدین منظور دولت موظف است ضمن حفظ روند رشد تولیدات و بهره برداری پایدار از منابع، با اجرای طرحهایی از قبیل " تعادل دام و مرتع"، " خروج دام از جنگل" و " تأمین علوفه دام و سوخت جنگل نشینان، عشایر و روستائیان، حفظ و حراست از منابع پایه و ذخائر ژنتیکی، هماهنگی در مدیریت یکپارچه منابع پایه و نهادینه کردن مشارکت مردم در برنامه ریزی، تصمیم گیری و اجراء" ترتیبی اتخاذ نماید که تعادل محیط زیست نیز حفظ شود.

آیین نامه اجرائی این بند مشتمل بر ضوابط زیست محیطی موردنظر، با پیشنهاد مشترک سازمان حفاظت محیط زیست و وزارتخانه های کشاورزی و جهاد سازندگی به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید.

ب - به منظور تقویت و پشتیبانی از " سازمانهای غیردولتی حامی محیط زیست و منابع طبیعی"، کمکهای مالی اشخاص حقیقی و حقوقی به این سازمانها به عنوان هزینه قابل قبول تلقی می شود. این کمکها که به حساب خاصی در خزانه واریز میگردد، دریافت و براساس آیین نامه ای که به پیشنهاد سازمان برنامه و بودجه و سازمان حفاظت محیط زیست و وزارت جهاد سازندگی تهیه و به تصویب هیأت وزیران میرسد و مشتمل بر حداکثر میزان کمکها و نحوه اعطای آنهاست، در اختیار این سازمان ها قرار خواهد گرفت.

ج - به منظور کاهش عوامل آلوده کننده محیط زیست، بالاخص در مورد منابع طبیعی و منابع آب کشور، واحدهای تولیدی موظفند برای تطبیق مشخصات فنی خود با ضوابط محیط زیست و کاهش آلودگی ها اقدام کنند. هزینه های انجام شده در این مورد به عنوان هزینه های قابل قبول واحدها منظور می گردد.

از واحدهائی که از انجام این امر خودداری نمایند و فعالیتهای آنها باعث آلودگی و تخریب محیط زیست گردد، جریمه متناسب با خسارت وارده اخذ و به درآمد عمومی واریز می گردد تا در قالب لوایح بودجه سنواتی برای اجرای طرحهای سالم سازی محیط زیست هزینه شود. آیین نامه این بند مشتمل بر مبلغ و چگونگی اخذ جرایم و نحوه هزینه آن به پیشنهاد سازمان حفاظت محیط زیست به تصویب هیأت وزیران می رسد.

د - دولت مکلف است در طول برنامه سوم نسبت به کاهش میزان آلودگی هوای شهرهای تهران، مشهد، تبریز، اهواز، اراک، شیراز و اصفهان د رحد استانداردهای سازمان بهداشت جهانی اقدام نماید. آیین نامه اجرائی این بند همان آیین نامه اجرائی تبصره (۸۲) قانون برنامه پنجساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۳/۰۹/۲۰ می باشد.

ه - به منظور جلوگیری از آلودگی و ساماندهی ساحل دریای خزر، دولت موظف است نسبت به آزادسازی حریم دریا اقدام نماید.

و - برای تشویق انتقال واحدهای تولیدی و صنعتی مستقر در داخل محدوده شهرهای کشور تمهیدات زیر اتخاذ میگردد:

۱ - تغییر کاربری عرصه و اعیان کارخانجات طبق ضوابط شهردار بپها و با توافق مالکین حقیقی و حقوقی امکان پذیر خواهد بود.

۲ - وزارتخانه های نفت، نیرو و پست و تلگراف و تلفن موظفند نسبت به خرید حق امتیاز و حق الاشتراک و سایر امتیازات مربوط به انشعاب گاز، آب، برق و تلفن محل قبلی واحد مربوطه به قیمت عادلانه روز و یا انتقال امتیازات یادشده، به متقاضیانی که صاحب امتیاز معرفی مینمایند در اسرع وقت و بدون مطالبه وجه اقدام نمایند.

ز - به منظور کاهش آلودگی هوا در تهران بزرگ موارد ذیل در طی سال اول برنامه سوم انجام می گیرد:

۱ - کلیه وزارتخانه ها، مؤسسات، شرکت های دولتی و دستگاههای اجرائی که بنحوی از بودجه عمومی استفاده می کنند موظفند نسبت به رفع عیوب منجر به تولید آلودگی خودروهای خود (از هر نوعی که باشند) اقدام نمایند.

۲ - شهرداری تهران موظف است خودروها و اتوبو سهای دچار نقص فنی منجر به سوخت بد خود را تعمیر و اصلاح نماید.

۳ - تمدید جواز کار تاکسی ها و مینی بوس های تحت پوشش منوط به نداشتن نقص فنی منجر به ایجاد آلودگی است.

۴ - سالیانه مبلغ بیست میلیارد ریال (۲۰ ۰۰۰ ۰۰۰ ۰۰۰) در اختیار سازمان حفاظت محیط زیست قرار می گیرد تا منحصراً " مصروف کمک به بخشی از هزینه موتورسیکل تنها و سواری های شخصی دارای نقص فنی شود که آلودگی ایجاد مینکنند و متقاضی کمک هستند.

۵ - از سال دوم برنامه سوم آلوده سازی هوا توسط موتورسیکلت ها و خودروها (از هر نوع که باشند) جرم محسوب میشود و متخلف (راننده) به جزای نقدی پانصد هزار ریال (۵۰۰۰۰۰) در هر نوبت تخلف محکوم میشود نوبت بعدی احتساب تخلف، حداقل گذشت یک هفته از تخلف قبلی و ارتکاب جرم میباشد.

ماده ۱۰۵ - کلیه طرحها و پروژه های بزرگ تولیدی و خدماتی باید پیش از اجرا و در مرحله انجام مطالعات امکان سنجی و مکان یابی، براساس ضوابط پیشنهادی شورای عالی حفاظت محیط زیست و مصوب هیأت وزیران مورد ارزیابی

زیست محیطی قرار گیرد. رعایت نتایج ارزیابی توسط مجریان طرحها و پروژه های مذکور الزامی است. نظارت بر حسن اجرای این ماده برعهده سازمان برنامه و بودجه می باشد.

تبصره - سازمان حفاظت محیط زیست موظف است راهکارهای عملی و اجرائی پروژه های عمرانی و اشتغال زائی در مناطق حفاظت شده را به طریقی فراهم نماید که ضمن رعایت مسائل زیست محیطی، طرح های توسعه عمرانی متوقف نگردد.

آنچه از مشاهده برآیند این قانون برمی آید این است که قانون نسبتا جامعی در رابطه با ممنوعیت فعالیت های آلوده کننده و همچنین ضمانت اجرایی مطلوبی تدوین گردیده ولیکن درمرحله اجرایی شدن قانون متاسفانه شاهد عملکرد مطلوبی نبودیم چراکه به نظر میرسد اگر طبق برنامه ها به لحاظ پیش رفته بودیم چنین وضعی را هم اکنون مشاهده نمی کردیم...

اما لایحه برنامه چهارم توسعه اقتصادی ، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دی ماه ۱۳۸۲ در ۱۰۶ ماده تقدیم مجلس شورای اسلامی شد و پس از طی فرازی و نشیب فراوان با اصلاحات متعدد در ۱۶۱ ماده در تاریخ ۱۱/۶/۱۳۸۳ به تصویب رسید قانون برنامه چهارم شامل شش بخش عمده به عنوان محورهای اصلی برنامه و ۱۵ فصل به عنوان زیر مجموعه بخش های اصلی است بخش دوم قانون برنامه به عنوان حفظ محیط زیست، آمایش سرزمین و توازن منطقه ای اختصاص دارد و بدین شکل بر اهمیت مباحث محیط زیست و آمایش سرزمین تاکید شده است. فصل پنجم مشتمل بر ۱۴ ماده و یک تبصره به حفظ محیط زیست اختصاص پیدا کرده است. بدین جهت برای توضیح بیشتر به پاره ای از مواد اشاره می گردد .

این قانون دولت را برای حفاظت از محیط زیست وتوانمندسازی ساختارهای مرتبط با آن موظف به تنظیم ساز و کارهایی می نماید موادی که چنین وظایفی را عنوان کرده بدین شرح است .

ماده ۵۸ - دولت موظف است برای تسریع در اجرای برنامه عمل حفاظت و بهره برداری از تنوع زیستی کشور، هماهنگی لازم را بین دستگاههای ذی ربط ایجاد نماید. شاخص های تنوع زیستی کشور می بایست تا پایان برنامه چهارم به سطح استانداردهای جهانی نزدیک شوند و وضعیت مناسب یابند.

ماده ۵۹ - سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور مکلف است با همکاری سازمان حفاظت محیط زیست و سایر دستگاههای مرتبط به منظور برآورد ارزشهای اقتصادی منابع طبیعی و زیست محیطی و هزینه های ناشی از آلودگی و تخریب محیط زیست در فرآیند توسعه و محاسبه آن در حسابهای ملی ، نسبت به تنظیم دستورالعمل های محاسبه ارزشها و هزینه های موارد دارای اولویت از قبیل؛ جنگل ، آب ، خاک ، انرژی، تنوع زیستی و آلودگیهای زیست محیطی در نقاط حساس اقدام و در مراجع ذی ربط به تصویب برساند. ارزشها و هزینه هایی که دستورالعمل آنها به تصویب رسیده، در امکان سنجی طرحهای تملک دارایی های سرمایه ای در نظر گرفته خواهد شد.

قانون برنامه چهارم نیز ضمانت اجرایی را برای کلیه واحدهایی که اقدام به خود اظهاری برای پالایش منابع آلوده کننده ننمایند، اندیشیده است .

ماده ۶۱ - دولت مکلف است در طول برنامه چهارم اقدام های ذیل را به عمل آورد :

الف - طرح خوداظهاری برای پایش منابع آلوده کننده را آغاز نماید.

کلیه واحدهای تولیدی ، خدماتی و زیربنایی باید براساس دستورالعمل سازمان حفاظت محیط زیست نسبت به نمونه برداری و اندازه گیری آلودگیها و تخریبهای خود اقدام و نتیجه را به سازمان مذکور ارائه دهند.

واحدهایی که تکالیف این بند را مراعات نمایند مشمول ماده (۳۰) قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴ /۲/۳ خواهند بود.

*- ماده (۳۰) قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴/۲/۳ : کسانی که از انجام بازرسی مأموران سازمان حفاظت محیط زیست برای نمونه برداری و تعیین میزان آلودگی ناشی از فعالیت کارخانجات و کارگاهها، منابع تجاری بهداشتی و خدمات و اماکن عمومی ممانعت به عمل آورده و یا اسناد و مدارک و اطلاعات مورد نیاز سازمان را در اختیار ایشان نگذارند و یا اسناد و مدارک و اطلاعات خلاف واقع ارائه نمایند بر حسب مورد و اهمیت موضوع به جزای نقدی از پانصد هزار ریال تا پنج میلیون ریال و در صورت تکرار به حبس تعزیری از یک ماه تا ۳ ماه و جزای نقدی مذکور محکوم خواهند شد.

مواد بعدی نیز به جهت شباهت محتوایی به قوانین ذکر شده در برنامه دوم و سوم توسعه بدین سبب از ذکر آنها اجتناب می نماییم .

قانون برنامه پنج ساله پنجم از نه فصل کلی و ۱۹۹ ماده قانونی تشکیل شده است قانون برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸۹/۱۰/۱۵ به وسیله مجلس تصویب شد و با نامه رئیس جمهور به اجرا درآمد در برنامه پنج ساله پنجم از ماده ۱۸۷ تا ماده ۱۹۴ به محیط زیست اختصاص داده شده است . (قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۴-۱۳۹۰) که به جهت اختصار به آن اشاره نمی گردد .

ماهیت رسانه و نقش آن در آموزش

از طرفی با توجه به فرهنگ غنی اسلامی و تصریح اصل ۵۰ قانون اساسی در حفاظت از محیط زیست به عنوان یک وظیفه عمومی که همگانی بودن آن را در ضمیر خود نهفته دارد و نیز با توجه به اینکه آموزش یکی از مؤثرترین مؤلفه های تأثیر گذار بر توسعه هر کشور است. انجام اقدامات وسیع، همه جانبه، مستمر و فراگیر در جهت افزایش آگاهی های زیست محیطی جامعه ضروری می باشد. در خلال دو قرن اخیر فعالیت های انسانی پیامد های جبران ناپذیری بر محیط زیست و منابع طبیعی گذاشته است. به موازات افزایش فعالیت های انسانی و تأثیرات آن ها، مخاطرات و تأثیرات ناشی از آن ها نیز افزایش یافته است.

بی تردید شناخت دقیق ماهیت رسانه ها و بررسی توانمندی ها و کارکرد های مثبت آن ها ، سهم فزاینده ای در توسعه دانش و ، فرهنگ ، مهارت ها و نگرش های فردی و اجتماعی بشر دارند . توجه به این رسالت مهم ، برای دولتمردان ، برنامه ریزان و عاملان رسانه های جمعی ضرورتی انکار ناپذیر است. امروزه نهاد های رسمی آموزش ، تمام توان خود را بکار برده اند تا مهارت های لازم را در خصوص حفاظت از منابع طبیعی و اصلاح الگوی مصرف را به فراگیران خود بیاموزند. اما همانطور که می دانیم این تنها نهادهای رسمی آموزش نیستند که بر روی دانش، مهارت، فرهنگ و نگرش افراد در خصوص الگوی مصرف تأثیر می گذارند. منابع اطلاعاتی دیگری از قبیل رادیو، تلویزیون، سینما، مجله ها، روزنامه ها، دی وی دی ، کامپیوتر ، موبایل ، کتاب های غیر درسی مانند کتاب های علمی ، داستان و طنز و نظایر آنها ، همواره مهارت ها و اطلاعات متنوعی را در اختیار همگان قرار می دهد .(رشیدی ، علیرضا و رشیدی ، مریم ، ۱۳۹۰: صص ۳۱ و ۳۲) بدین ترتیب توسعه به آموزش و آگاه سازی و آماده کردن افکار عمومی برای بهره برداری از امکانات مادی و معنوی نیاز دارد . در این میان نقش رسانه ها ، به عنوان یکی از پارامترهای مهم توسعه فرهنگی آشکار می شود و در جامعه با کارکرد های اطلاع رسانی ، آموزشی، تفریحی و سرگرمی خود به توسعه همه جانبه کمک می کنند.

بررسی نقش تاریخی رسانه در توسعه محیط زیست

تردید نیست که در توسعه محیط زیست رسانه از جایگاه ویژه ای برخوردار است. دور از واقعیت نیست که ما بخشی از رشد و ارتقاء ادراک عمومی جامعه را در کلیه زمینه ها مرهون خدمات رسانه ها بر شماریم. درحوزه محیط زیست

نیز خوشبختانه بسیاری از خبرنگاران با آگاهی از مسائل و مشکلات این بخش توانسته اند با انتشار اخبار، مقالات، گزارشات و گفت و گوها مردم را با این مهم آشنا کنند.

به لحاظ تاریخی انتشار کتاب بهار خاموش در سال ۱۹۶۲ سرآغاز جنبش های زیست محیطی در سراسر جهان شد. راشل کارسون بانوی اهل پنسیلوانیای آمریکا زیست شناس و جانورشناس با انتشار کتاب بهار خاموش، وجدان عمومی جامعه را متوجه تخریب های گسترده محیط زیست کرد. کارسون در کتاب خود اثرات درازمدت سموم آفت کش را برملا کرد و شیوه های مهندسان کشاورزی را به چالش کشید و افکار عمومی را متوجه دنیای طبیعت کرد. این کتاب ابتدا به صورت یک نوشته دنباله دار در سه شماره نشریه نیویورک در تابستان ۱۹۶۲ چاپ شد و سپس در سپتامبر همان سال به صورت کتاب منتشر شد. با این کتاب نهضت معاصر محیط زیست آغاز شد انتقادهای او حتی رییس جمهور وقت (جان اف کندی) را وادار کرد تا دستور بررسی موضوع استفاده های نادرست از آفت زدها را صادر کند.

بهر حال در زمینه توجه رسانه به مقوله محیط زیست کشور آمریکا از پیشگامان است. حتی در فاصله سالهای ۱۹۸۹-۱۹۳۲ نیز از پوشش اخبار رسانه های آن کشور به بررسی سلامت عمومی و مسائل مربوط به حفاظت و نگهداری اختصاص یافته بود. (دبیری ، فرهاد ، واحد ناوان ، عارف ، ۱۳۹۰، ص ۱۶۹)

نگرانی های از تخریب محیط زیست بارها در رسانه های خبری آن روزهای آمریکا بخش مهمی را به خود اختصاص داده بود. ایالات متحده در آن سالها در زمینه اقتصادی و سیاسی روندی رو به جلو داشت و به عنوان کشوری شناخته می شد که در زمینه رسانه ها به ویژه رسانه های نوشتاری پیشرو بود. در نهایت در همان سال ها مشکلات جدیدی هم آشکار شد و این خطای سنتی که ناسازگاری های محیط زیست در اواخر قرن بیستم در یک پوچی تاریخی پدید آمده است؛ بر سر زبان ها افتاد. مورخان به نادرستی اعلام کردند که توسعه علم و تکنولوژی بود که عامل معضلات زیست محیطی بوده است.

همچنین از اوایل قرن هجدهم تا اوایل قرن بیستم امکان تشخیص صدها یا هزاران چالش های زیست محیطی وجود دارد که بسیاری از آنها بر روی نگرانی های مربوط به بهداشت عمومی و حفاظت از آن متمرکز شده است. دوران اصلاح طلبی در غرب به خصوص، به عنوان زمان بیداری و نگرانی ها مطرح شناخته شده است. این زمانی بود که رسانه های خبری در حال ظهور دنیایی از محدودیت در افکار و عقاید بودند. با در نظر گرفتن محل تلاقی سابقه روزنامه نگاری و تاریخ محیط زیست در این مدت به نتایجی در این باره دست می یابیم به طور مثال مطالعه نشان می دهد صدها رساله، هزارن مقاله و تعداد زیادی کتاب پیرامون بررسی تاریخ روزنامه نگاری و محیط زیست در ایالات متحده امریکا به وسیله پژوهشگران انجام شده است و هم اینک موجود است. البته بخش عمده ای از کارهای اولیه بیوگرافی www.independent.co.uk/environment/earthsecologicaldebt,2009 .http://(

در برخی کشورها بخصوص در اروپا محیط زیستگرایان پا از فعالیت های رسانه ای فراتر گذاشته و وارد عرصه رقابت های سیاسی شده اند البته آنها در پاره ای مواقع با موفقیت نسبی توانسته اند نامزدهای خود را به برخی مناصب برسانند. شواهد و مدارک نشان می دهد که احزاب سبز در انتخابات محلی، یعنی در جایی که هنوز پیوند مستقیمی بین نهضت محیط زیستی و نمایندگان سیاسی آنها وجود دارد بسیار موفق تر بوده اند. همچنین محیط زیست گرایان در انتخابات بین المللی، مثل انتخابات پارلمان اروپایی نیز نسبتا موفق بودند زیرا در مورد نهادی نظیر پارلمان اروپا که تنها دارای قدرت نمادین است، شهروندان در این خصوص که با رای خود اجازه دهند اصول مورد نظرشان ارائه و مطرح شود، با دلگرمی و راحتی خیال عمل می کنند، زیرا در این حال از دست دادن نفوذ بر فرایند تصمیم گیری بهای سنگینی ندارد. در سطح سیاست ملی نیز دانشمندان علوم سیاسی نشان داده اند که شانس احزاب سبز چندان متاثر

از اعتقادات محیط زیستی مردم نیست، بلکه بیشتر تحت تاثیر ساختارهای نهادی خاص است که چارچوب فرصت های رقابت سیاسی را می سازد که رسانه ها در داغ کردن این تنور نقش اساسی را بازی می کنند. حزب سبز آلمان نمونه بارز از این مثال است. حزب سبز آلمان در ۱۳ ژانویه ۱۹۸۰ و با ائتلاف نهضت های مردمی شکل گرفت. این حزب در پیشبرد نهضت محیط زیست در آلمان بیش از تمامی نهضت های اروپایی دیگر موثر بوده است. نیروی اصلی شکل گیری این حزب، نهضت ابتکارات شهروندان در اواخر دهه ۷۰ بود که عمدتاً حول محور صلح و مبارزه با سلاح های هسته ای بسیج شده بود. پژوهش بر روی شکل گیری، اهداف و دستاوردهای این حزب به ما این را می گوید که حزب سبز آلمان از تاثیرگذارترین رسانه ها برای پیشبرد اهداف خود استفاده می کند.

تکالیف رسانه و حفظ محیط زیست در قانون برنامه پنجساله چهارم توسعه

در این مبحث برای سهولت مخاطبان ابتدای امر لازم به نظر می رسد که به نقش کمک رسانه ها در تهییج افکار عمومی در جهت حفظ محیط زیست اشاره شود و سپس به بررسی قوانین مختلف در رابطه با تکالیف رسانه در راستای محیط زیست پرداخته و نهایتاً به طور مفصل به قانون برنامه چهارم توسعه اشاره گردد.

تهییج، ترغیب و تشویق افکار عمومی در مخالفت یا موافقت با سیاست یا برنامه ای، مهمترین سلاح در یکی دو قرن گذشته در دست سیاستمداران بوده اند. با گسترش ارتباطات رسانه ای گروههای مختلف، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حتی طرفداران محیط زیست به گونه ای از آن برای پیشبرد خواسته های خود استفاده کرده اند افکار عمومی جهان از منابع مهم حقوق محیط زیست است. قدرت افکار عمومی در کمیته ها، جنبش ها و موسسه های دفاع از محیط زیست متبلور می شود که هدفشان درخواست اجرای قوانین و یا دادن پیشنهاد تازه برای نگهداری از انسان ها و موجودات است و از بین آنها می توان به گروه آژاس و موسسات گروه دوستان زمین، صلح سبز در مورد جلوگیری از آلودگی بین مرزها اشاره کرد.

در ایران نیز می توان از سازمان های غیر دولتی زیست محیطی متعددی همچون جبهه سبز، جمعیت سبز ایران را نام برد که با اهدافی چون شناسایی عوامل آلوده کننده محیط زیست و جلوگیری از آفات زیست محیطی، جلوگیری از گسترش کویر، تبلیغ فرهنگ درختکاری و اقوام عملی در جهت توسعه منابع طبیعی آغاز به کار کرده اند.

تاثیر موسسات دفاع از طبیعت این است که در خارج از کادر دولتی، به وسیله فعالیت های افشاگرانه و همچنین تهییج افکار مردم و نیز فعالیت های حقوقی مانع فعالیت شرکت هایی شوند که با ریختن تولیدات خطرناک و سمی خود باعث آلودگی میشوند. این اقدامها اگر نتوانند به طور کلی و قطعی مانع از فعالیت این شرکتها شوند حداقل میتوانند به طور جزئی هم که شده فعالیت آنها را محدود کنند. (تقی زاده انصاری، مصطفی، ۱۳۸۷، صص ۱۹-۲۰)

بنابراین توجه به رسانه در حوزه محیط زیست به ویژه از جهت اطلاع رسانی و روشن شدن افکار عمومی را می توان در قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا جست و جو کرد. قانونگذار در فصل نخست که شامل کلیات است و در ماده یک به اصل مهم قانون اساسی اشاره می کند و به کلیه دستگاه ها و موسسات و کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی تاکید می کند که مقررات و سیاست های مقرر در این قانون را رعایت نمایند.

ماده ۱ - جهت تحقق اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و به منظور پاکسازی و حفاظت هوا از آلودگیها کلیه دستگاهها و موسسات و کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی موظفند مقررات و سیاستهای مقرر در این قانون را رعایت نمایند. قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا از شش فصل تشکیل میشود ماده ۷ از فصل دوم مربوط به وسائل نقلیه موتوری است؛ قانونگذار در این ماده دو بار سازمان حفاظت محیط زیست را مکلف کرده است تا از رسانه همگانی برای اطلاع رسانی استفاده کند. یک بار به هنگام شرایط آلودگی هوا که به حد اضطرار میرسد و دیگر بار با برطرف شدن وضعیت اضطراری و کاهش آلودگی هوا است.

ماده ۷ - در مواقع اضطراری که به علت کیفیت خاص جوی، آلودگی هوای شهرها به حدی برسد که به تشخیص وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی سلامت انسان و محیط زیست را شدیداً به مخاطره بیناندازد، سازمان حفاظت محیط زیست با همکاری وزارت کشور (شهرداری ها و نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران) ممنوعیت ها یا محدودیت های موقت زمانی، مکانی و نوعی را برای منابع آلوده کننده برقرار نموده و بلافاصله مراتب را از طریق رسانه های همگانی به اطلاع عموم خواهد رسانید.

با برطرف شدن وضعیت اضطراری و کاهش آلودگی هوا، سازمان نسبت به رفع ممنوعیت و محدودیت برقرار شده اقدام و مراتب را به نحو مقتضی به اطلاع عموم خواهد رسانید. (روزنامه رسمی، شماره ۱۳۷۴/۳/۱۴۶۲۹، ص ۴)

ماده ۷ - برای سازمان حفاظت محیط زیست در تعامل با رسانه همگانی وظیفه اطلاع رسانی را تعیین کرده است اما در فصل ششم که شامل سه ماده است؛ صدا و سیما را موظف میکند با همکاری سازمان حفاظت محیط زیست برنامه های آموزشی و قوانین و مقررات مربوط به مسائل محیط زیست را برای روشن شدن افکار عمومی تهیه کند.

ماده ۳۳ - سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران موظف است با همکاری سازمان حفاظت محیط زیست، برنامه های مناسب جهت تنویر افکار عمومی، آموزش و قوانین و مقررات مسائل حفاظت محیط زیست را تنظیم و به مورد اجرا بگذارد.

اما در آیین نامه اجرائی تبصره ماده ۶ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا که هیات وزیران در جلسه مورخ ۱۳۸۱/۳/۲۲ بنا به پیشنهاد مشترک وزارت کشور، سازمان حفاظت محیط زیست و نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به تصویب رساند در ماده ۱۲ فصل سوم که عنوان ساماندهی حمل و نقل شهری را دارد برای صدا و سیما این بار برای تغییر سوخت مصرفی وسایل نقلیه از نظر اقتصادی و زیست محیطی وظایفی مشخص شده است.

ماده ۱۲ - سازمان صدا و سیما مکلف است با همکاری دستگاه های ذیربط، برنامه هایی را در راستای نمایاندن تغییر سوخت مصرفی وسایل نقلیه از نظر اقتصادی و زیست محیطی، همچنین برنامه های آموزشی متضمن ملاحظات ایمنی مربوط به گازسوز شدن را از طریق صدا و سیما، به عموم مردم ارائه نماید. (پیشین، ص ۴)

گرچه قانون برنامه سوم اعتبار خود را از دست داده است ولی اشاره به یک ماده از آن جهت تاکید بر اهمیت اطلاع رسانی و طبیعتاً از مجاری مناسب از جمله رسانه ها قابل ذکر است.

در ماده ۱۵ آیین نامه اجرایی بند(ج) ماده (۱۰۴) قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب اسفند ۱۳۷۹ با اصلاحات بعدی به طور مستقیم به نقش اطلاع رسانی سازمان حفاظت محیط زیست اشاره شده است در این ماده آمده است که سازمان موظف است که با همکاری دستگاه های ذیربط نسبت به تدوین و اجرای برنامه های آموزشی و اطلاع رسانی در زمینه نحوه تطبیق مشخصات فنی واحدهای صنعتی و تولیدی، قوانین و مقررات و استانداردهای زیست محیطی اقدام کند. (دفتر حقوقی و امور مجلس سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۷، ص ۷۲)

قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به طور مفصل تری به نقش اطلاع رسانی رسانه ها و وظایف سازمان حفاظت محیط زیست پرداخته است گرچه جای خود را قانون برنامه پنجم داده است در بخش دوم، فصل پنجم به محیط زیست و حفاظت از آن پرداخته که اشاره به ماده های آن بی مناسبت نیست.

ماده ۱۰۶ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دولت را مکلف کرده است به منظور تعمیق ارزشها، باورها، فرهنگ معنویت و نیز حفظ هویت اسلامی ایرانی، اعتلای معرفت دینی و توسعه فرهنگ قرآنی، اقدام هایی را انجام دهد.

بند ب همین ماده میگوید که گسترش فعالیت های رسانه های ملی و ارتباط جمعی در جهت مقابله با تهاجم فرهنگی، سالم سازی فضای عمومی، اطلاع رسانی صحیح و تحقق سیاست های کلی برنامه چهارم با فراهم آوردن

زمینه های مناسب انتشار گزارش های عملکرد دستگاه ها و افزایش امکان دسترسی جامعه به آموزش های عمومی، فنی حرفه ای، ترویجی و آموزش های عالی از طریق شبکه های صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.

بخش دوم قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به حفظ محیط زیست، آمایش سرزمین و توازن منطقه ای اختصاص دارد در فصل پنجم همین قانون که موضوع مهم حفظ محیط زیست را نشانه رفته است وظایفی برای دولت در راستای توسعه فرهنگ محیط زیست آورده است. موادی از همین قانون مستقیم به بحث وظایف رسانه ها به آموزش محیط زیست می پردازد.

ماده ۶۰: دولت موظف است به منظور تقویت و توانمندسازی ساختارهای مرتبط با محیط زیست و منابع طبیعی، سازوکارهای لازم را جهت گسترش آموزش های عمومی و تخصصی محیط زیست در کلیه واحدهای آموزشی و مراکز آموزش عالی، حمایت از سرمایه گذاری در بخش محیط زیست و منابع طبیعی، ایجاد تقویت ساختارهای مناسب برای فعالیت های زیست محیطی در دستگاه های اثرگذار بر محیط زیست تنظیم و برقرار نماید.

در همین قانون برای سازمان حفاظت محیط زیست در امر آگاهی های عمومی و اطلاع رسانی وظایفی اجبار شده است. ماده ۶۴ از دو بند تشکیل شده است که هر دو بند آن به وظایف سازمان حفاظت محیط زیست در امر اطلاع رسانی تاکید شده است.

ماده ۶۴ سازمان حفاظت محیط زیست مکلف است:

الف- در راستای ارتقای آگاهی های عمومی و دستیابی به توسعه پایدار به منظور حفظ محیط زیست و با تأکید بر گروه های اثرگذار و اولویت دار از ابتدای برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، آیین نامه اجرایی مربوط را با پیشنهاد شورای عالی حفاظت محیط زیست به تصویب هیات وزیران برساند. کلیه دستگاه های ذیربط، رسانه های دولتی و صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران ملزم به اجرای برنامه های آموزشی بدون دریافت وجه موضوع این ماده می باشند.

ب- نظام اطلاعات زیست محیطی کشور را در سطوح منطقه ای، ملی و استانی تا پایان سال اول برنامه چهارم ایجاد نماید تا زمینه پایش، اطلاع رسانی و ارزیابی زیست محیطی فراهم گردد. دستگاههای ذیربط مکلفند در تدوین و اجرایی نمودن این نظام همکاری نمایند. (قانون برنامه پنج ساله چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸۸-۱۳۸۴) بنابراین می توان گفت که همانطوری که در قوانین مختلف از جمله قانون برنامه چهارم توسعه اشاره شده رسانه به عنوان یک مرجع آگاهی دهنده و آموزشی و فرهنگی نقش فزاینده و بسزایی در جهت داشتن محیط زیست سالم و پویا دارد با این وجود مسلماً قسمت اعظم مسائل محیط زیستی ما همچنان باقی است. زیرا حل آنها مستلزم تغییر شکل شیوه های تولید و مصرف و همچنین شیوه های سازمان اجتماعی و زندگی های شخصی است.

منابع

- دبیری، فرهاد (۱۳۹۰) رسانه ها و توسعه حقوق محیط زیست، فصلنامه مطالعات رسانه ای، سال ششم، شماره سیزدهم.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵) عصر اطلاعات، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: طرح نو.
- کارسون، راشل (۱۳۸۸) بهار خاموش، ترجمه عبدالحسین وهاب زاده و دیگران، مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد.
- تقی زاده انصاری، مصطفی (۱۳۸۷) حقوق محیط زیست در ایران، تهران: سمت
- رشیدی، علیرضا و رشیدی، مریم (۱۳۹۰) بررسی نقش رسانه ها در حفاظت از محیط زیست و تأثیر آنها در رفتار مردم و مدیران از منظر شکل گیری فرهنگ مصرف، ماهنامه مهندسی فرهنگی، سال پنجم، شماره ۵۵ و ۵۶.